

XORAZMDA JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING MA'RIFIY MEROSI

Satibaldieva Dilnoza Azadboevna

Urganch tuman axborot kutubxona markazi mutaxassisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Xorazmda jadidchilik harakatining ma'rifiy merosi hamda uning ta'lim va madaniyat sohasidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, jadidlarning yangi usul maktablari tashkil etishi, ta'limdagi islohotlari va milliy madaniyatni asrashdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. Jadidchilik harakati, ma'rifiy meros, milliy madaniyat, ma'rifatchilar, Matmurod Mahzum, Komil Xorazmiy, Shamsiddin Xorazmiy, Otaxon domla, Abdulloh Qosimov, Abdurahim Oxun, Xoliqdomla, ilm-fan va madaniyat, yangi usul maktablari, ma'naviy tarbiya, jamiyat taraqqiyoti, ta'lim metodlari, ma'rifiy yangilanish.

Xalqning taqdiri ba'zan bir necha dadil qadam, bir necha jasoratli fikr bilan o'zgaradi. XIX asr oxiri — XX asr boshlarida butun Turkiston bo'ylab esgan yangilanish shamoli — jadidchilik harakati — aynan shunday tarixiy burilishlardan biri edi. Bu harakat eskirgan ta'lim va ijtimoiy tizimlar o'rniga zamonaviy tafakkur, tanqidiy yondashuv va ilmga asoslangan jamiyat barpo etishni ko'zlagan edi. Jadidchilikning asosiy g'oyasi — xalqni uyg'otish, uni jaholatdan ma'rifat sari yetaklash bo'ldi. Buning uchun yangi usuldagi maktablar ochildi, darsliklar yaratildi, gazeta va jurnallar chop etildi, sahna orqali fikrlar targ'ib qilindi. Bu harakat o'z zamonasida Turkistonning deyarli barcha hududlarida ildiz otdi, lekin har bir mintaqada u turlicha tus oldi. Xorazmda jadidchilik harakati chuqur tarixiy ildizlar, kuchli intellektual salohiyat va madaniy uyg'onish bilan uyg'unlashdi. Matmurod Mahzum, Komil Xorazmiy, Shamsiddin Xorazmiy, Otaxon Domla kabi o'z davrining ilg'or vakillari Xorazmda nafaqat yangi maktablar tashkil etdilar, balki xalq ongini yangilash yo'lida samarali ishlar olib bordilar. Ular maktablar orqali emas, balki butun jamiyatni tarbiyalash orqali taraqqiyotga xizmat qildilar.

XIX asr oxiri — XX asr boshlarida Turkiston hududida yuz bergan ma'rifiy yangilanishlar, xususan jadidchilik harakati, zamonaviy ta'lim tizimini joriy qilish, xalqni

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

savodsizlikdan qutqarish, milliy ongini uyg‘otish maqsadida yuzaga keldi. Bu harakatning mohiyati — an’anaviy ta’lim usullarini yangilash, yodlash o‘rniga tushunishga asoslangan ta’lim berish, ilm-fan, madaniyat va jamiyat taraqqiyotini ilgari surish edi. Xorazm — tarixan ilm-fan va madaniyatning markazi bo‘lib, bu yerda jadidchilik harakati o‘zining noyob shaklini oldi. Xorazmda jadidlar faoliyati zamonaviy maktablar tashkil qilish, darsliklar yaratish, gazeta-jurnallar nashr qilish, diniy-ta’limiy va madaniy yangilanishlarni targ‘ib etishga qaratilgan edi. Bu jarayonda ko‘plab ijodkorlar, olimlar va ma’rifatchilar faol ishtirok etdi. Matmurod Mahzum jadidchilik harakatining Xorazmdagi yetakchilaridan biridir. U yangi usul maktablari tashkil etilishida, ularning samarali ishlashida faol rol o‘ynadi. Matmurod Mahzumning pedagogik yondashuvi an’anaviy ta’lim usullaridan tubdan farq qilardi. U o‘quvchilarning faqat yod olishini emas, balki tushunishini, mustaqil fikrlashini rag‘batlantirdi. U birinchi bo‘lib Xorazmda yangi darsliklar yaratdi va ularni amaliyotga joriy etdi. Uning darsliklari milliy til va madaniyatga asoslangan bo‘lib, ular o‘quvchilar uchun qiziqarli va tushunarli tarzda yozilgan edi. Matmurod Mahzum ta’lim jarayonida ilm-fan va texnika yangiliklarini joriy etishga, matematika, geografiya va tabiiy fanlarga katta e’tibor qaratdi. Shuningdek, Matmurod Mahzum Xorazmda yangi maktablar ochish, ularni boshqarish va rivojlantirish uchun katta kuch sarfladi. U o‘z faoliyati bilan yangi avlodning bilim va tafakkurini yuksaltirishga xizmat qildi, shuningdek, bu jarayonda yoshlarni milliy qadriyatlar bilan bog‘lashga ham e’tibor berdi. Komil Xorazmiy jadidchilik harakatining nafaqat ta’lim, balki adabiyot va publitsistika sohasidagi muhim arbobi hisoblanadi. U yangi fikrlarni keng jamoatchilikka yetkazishda matbuot vositasidan samarali foydalandi. Komil Xorazmiy o‘zining maqola, esse va risolalarida milliy uyg‘onish, ta’lim va madaniyatning ahamiyati, shuningdek, zamonaviy ilm-fan yutuqlarini tanishtirdi. Uning asarlari orasida ta’lim islohotlariga doir maqolalar, ma’naviy-axloqiy mavzulardagi risolalar mavjud bo‘lib, ular xalq orasida katta qiziqish uyg‘otdi. Komil Xorazmiy yangi avlodni eski qaramliklardan ozod etish, ular ongini yangilash uchun faol targ‘ibot olib bordi. Komil Xorazmiy ta’lim jarayonida nafaqat mazmun, balki uslubga ham e’tibor qaratdi. U zamonaviy adabiyot namunalari yaratib, o‘zbek tilini boyitish, tilning o‘qilishi va yozilishini soddalashtirish uchun ko‘p mehnat qildi. Uning ma’rifiy ishlarining ta’siri Xorazmda va undan tashqarida sezilarli bo‘ldi. Shamsiddin Xorazmiy diniy bilimlarni zamonaviylashtirish, diniy ma’rifatni yangi yondashuvda targ‘ib qilish bilan shug‘ullangan. U an’anaviy diniy ta’lim tizimining eskirgan qirralarini ko‘rsatib, yangi

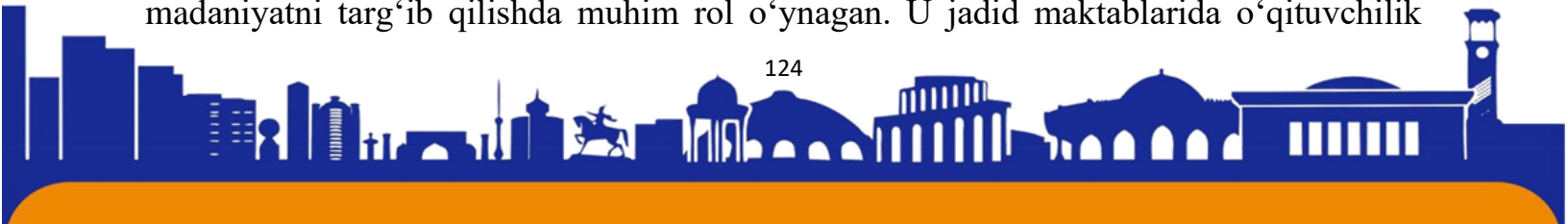

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

tafakkur asosida diniy bilimlarni qayta ko'rib chiqishga chaqirdi. Shamsiddin Xorazmiyning maqsadi diniy qadriyatlarni saqlab qolish bilan birga, ularni inson tafakkuriga moslash va jamiyatning ilmiy-texnik taraqqiyotiga moslashtirish edi. U diniy maktablarda yangi usul ta'limni joriy qilishga intildi, xurofot va jaholatga qarshi kurashdi. Shamsiddin Xorazmiy diniy-ta'limiy risolalar, maqolalar yozib, diniy fanlarni keng targ'ib qildi. U Xorazmda diniy va dunyoviy bilimlarning uyg'unlashuvi tarafdori bo'lib, o'z asarlari orqali yangi fikrlarni ommalashtirdi. Otaxon Domla yangi usul maktablarida ta'lim jarayonini takomillashtirish, o'quvchilarda nafaqat bilim, balki hayotiy ko'nikmalarni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratdi. U maktablarda milliy va diniy qadriyatlarni hurmat qilishni, ma'naviy tarbiyani uyg'unlashtirishni ta'minlashga intildi. Otaxon Domla ma'rifiy ishlarni faqat nazariy darajada emas, balki amaliy faoliyat bilan boyitdi. U o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni yetkazish bilan birga, ularni jamiyatda faol ishtirok etishga, milliy qadriyatlarni saqlab qolishga o'rgatdi. Shuningdek, Otaxon Domla jamoatchilik oldida chiqishlar qilib, yangi ta'lim tizimi va ma'rifiy yangilanishlar haqida tushuntirishlar berdi. U Xorazm jadidchilik harakatining amaliy tomonlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutdi.

Xorazm jadidchilik harakatida faol qatnashgan boshqa muhim shaxslar ham ko'plab bo'lib, ular o'zining ta'lim, ma'rifat va madaniyat sohasidagi xizmatlari bilan ajralib turadi. Ushbu shaxslar xorazm jamiyatining ma'naviy va intellektual rivojlanishiga katta hissa qo'shgan va yangi uslubdagi ta'lim tizimining shakllanishida muhim rol o'ynagan. Abdulloh Qosimov yangi usul maktablarini tashkil etishda faol ishtirok etgan. U nafaqat maktablar tashkil etish jarayonida, balki pedagogik metodlarni takomillashtirish va yangi darsliklar yaratishda ham katta hissa qo'shgan. Abdulloh Qosimov ta'limda milliy madaniyatni saqlash va rivojlantirishga alohida e'tibor bergan. Uning pedagogik faoliyati an'anaviy va zamonaviy yondashuvlarni uyg'unlashtirishga asoslangan bo'lib, u o'quvchilarning tafakkur doirasini kengaytirish, mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodlarni ilgari surgan. Abdulloh Qosimov tomonidan yaratilgan darsliklar va o'quv materiallari o'z davrida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qilgan va maktablarda keng qo'llanilgan. Shuningdek, u ta'lim jarayonida milliy til va urf-odatlarini hisobga olishni muhim deb bilgan, bu esa o'quvchilar orasida milliy ongini mustahkamlashga yordam bergan. Abdurahim Oxun esa xorazm jadidchilik harakatida ilm-fan va madaniyatni targ'ib qilishda muhim rol o'ynagan. U jadid maktablarida o'qituvchilik

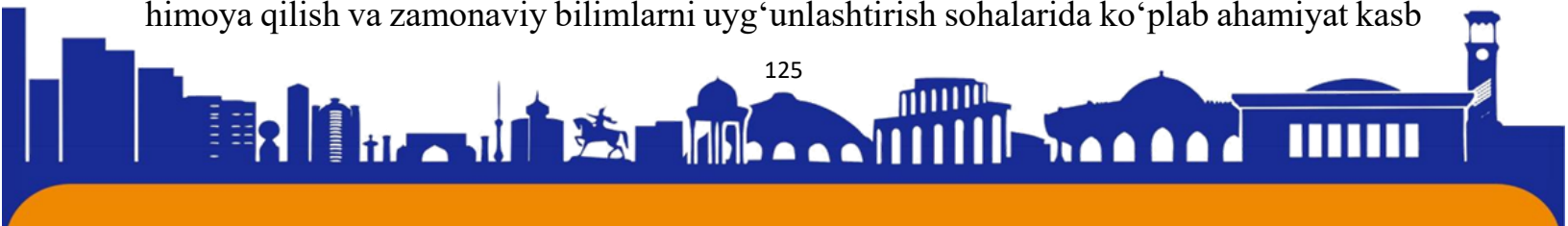

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

faoliyatini olib borib, yosh avlodning ma'naviy va intellektual rivojlanishiga xizmat qilgan. Abdurahim Oxun ta'limda yangicha pedagogik yondashuvlarni qo'llash bilan birga, ilm-fan, san'at va madaniyatga oid bilimlarni keng targ'ib qilgan. U yoshlarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish, ularning tafakkur doirasini kengaytirish va zamonaviy bilimlarni o'zlashtirishga undagan. Shuningdek, Abdurahim Oxun jamiyatda ma'rifiy-ma'naviy o'zgarishlarni amalga oshirish uchun jamoatchilik faoliyatida ham qatnashgan, u o'z nutqlari va maqolalari orqali jadidchilik g'oyalarini keng yoygan. Uning maqsadi yoshlarni milliy qadriyatlar asosida ilm-fan va madaniyat sohasida yuqori natijalarga erishishga undash bo'lgan. Abdunabi Oxun esa diniy-ta'lim tizimini isloh qilishga intilib, diniy ma'rifatni zamonaviy usullarda yoygan va ta'lim hamda diniy qarashlarni uyg'unlashtirishga harakat qilgan. U an'anaviy diniy ta'lim usullarining eskirganligini tan olib, yangi tafakkur asosida diniy bilimlarni yangilash zarurligini ta'kidlagan. Abdunabi Oxun yangi usuldagi diniy maktablarni tashkil etish va ularni zamonaviy ta'lim metodlari bilan ta'minlash ustida ishlagan. U diniy va dunyoviy bilimlarni uyg'unlashtirish, xususan, yoshlarni zamonaviy ilm-fan bilan tanishtirish yo'lida ko'p ishlar qilgan. Uning maqsadi diniy ta'limning xalq hayotidagi o'rnini saqlab qolgan holda, uni yangi davr talablariga moslashtirishdan iborat edi. Abdunabi Oxun yozgan risolalar va maqolalar diniy jaholat va xurofotga qarshi kurashishda muhim vosita bo'lgan. Xoliqdomla ham xorazm jadidchilik harakatida o'zining faoliyati bilan ajralib turadi. U maktablarda yangi ta'lim metodlarini joriy qilgan, o'quvchilarning ijtimoiy va ma'naviy tarbiyasiga katta e'tibor qaratgan. Xoliqdomla ta'lim jarayonida nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarda mustahkam axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga intilgan. U yoshlarni milliy va ijtimoiy mas'uliyat bilan tarbiyalash, ularni jamiyatdagi o'z o'rinlarini anglashga o'rgatish ustida ishlagan. Shuningdek, Xoliqdomla jamoat hayotida jadidchilik g'oyalarini targ'ib qilishda faol bo'lgan, jamiyatda ma'rifiy ruhni yuksaltirishga hissa qo'shgan. Uning tashabbuslari maktablarda ma'naviy tarbiyani kuchaytirishga, yoshlarni yangicha fikrlashga undashga xizmat qilgan.

Xorazmlik jadidlarning faoliyati o'z davrida Xorazmda va butun Turkistonda ta'lim, madaniyat va ma'rifat sohalarida tub o'zgarishlarga sabab bo'ldi. Ularning ilgari surgan g'oyalari va amalga oshirgan islohotlari zamonaviy ta'lim tizimining shakllanishida poydevor bo'ldi. Bugungi kunda ham ularning ta'limga yondashuvi, milliy qadriyatlarni himoya qilish va zamonaviy bilimlarni uyg'unlashtirish sohalarida ko'plab ahamiyat kasb

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-6

etadi. Xorazmlik jadidlarning faoliyati yosh avlodning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish, milliy madaniyatni asrash va yangi ilmiy yutuqlarni o'zlashtirish yo'lida muhim tarixiy tajriba sifatida o'rganilmoqda. Xorazmlik jadidchilik harakati o'zining chuqur ma'rifiy va ta'limiy islohotlari bilan nafaqat o'sha davr Xorazmining, balki butun mintaqaning jamiyat taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatdi. Bugungi kunda esa xorazmlik jadidlarning ma'rifiy qarashlari pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ular ilgari surgan ta'limdagi yangi metodlar, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, shaxsning ma'naviy-axloqiy tarbiyasiga e'tibor qaratish kabi g'oyalar zamonaviy pedagogik jarayonlarda asosiy o'rin olgan. Xususan, insonparvarlik, milliylikni hurmat qilish, ijodkorlikni rag'batlantirish — bularning barchasi bugungi ta'lim tizimining muhim qismidir. Shu sababli, Xorazmlik jadidlarning ma'rifiy merosini chuqur o'rganish va ularni zamonaviy pedagogik amaliyotga tatbiq etish nafaqat tarixiy ahamiyatga, balki kelajak avlodning barkamol shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Bu esa ta'lim sohasidagi islohotlarni yanada samarali va ma'nodor qilishda muhim manba bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdullayev, O. *O'zbek jadidchiligi tarixi*. Toshkent: "Sharq". 1998
2. Islomov, T. *Xorazm jadidchiligi va uning tarixi*. Urganch: Xorazm davlat universiteti nashriyoti. 2005
3. Karimov, M. *Jadid maktablari va yangi pedagogik yondashuvlar*. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. 2010
4. Qosimov, S. *O'zbek jadidchiligining ijtimoiy-ma'rifiy harakati*. Toshkent: Fan va texnologiya. 2012
5. Sultonova, G. *Xorazm jadidchiligining ijtimoiy va madaniy tarixi*. Urganch: Xorazm davlat universiteti. 2015
6. To'xtayeva, N. *Jadid maktablari ta'lim tizimidagi o'rni*. Toshkent: Pedagogika nashriyoti. 2011
7. Zohidov, B. *Xorazm jadidchiligi: tarix va ma'rifat*. Urganch: Xorazm davlat universiteti nashriyoti. 2017

